

UDC: 343.98(045)(575.1)

AXBOROT TEXNOLOGIYALARI SOHASIDA SODIR ETILADIGAN JINOYATLARNI TERGOV QILISHDA JAMOATCHILIK BILAN HAMKORLIK

Murodov Baxtiyorjon Bahodirovich,

yuridik fanlar doktori, professor,
O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Akademiyasi
Dastlabki tergov va kriminalistika kafedrasini boshlig'i
ORCID: 0000-0003-3734-458X
e-mail: Azizxon2009@mail.ru

Xushvaktova Nodira Akramovna,

O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Akademiyasi
"Oliy ta'limdan keyingi ta'lim" fakulteti doktoranti
ORCID: 0000-0001-7637-5595
e-mail: akbaraliramazonovich@gmail.com

Annotatsiya. Maqola jamiyatimizda kundun-kunga tobora xavf tug'dirayotgan va huquqni muhofaza qiluvchi organlar amaliyoti uchun nisbatan yangi hisoblangan axborot texnologiyalari sohasida sodir etiladigan jinoyatlarni tergov qilish masalalariga bag'ishlangan. Mazkur maqolada bevosita shu turdagi jinoyatlarning o'sish dinamikasi va bugungi kundagi statistikasi, tergov qilinayotgan jinoyatlarning fosh etilish ko'rsatkichlari qiyosiy tahlil qilingan. Axborot texnologiyalari yordamida sodir etilgan jinoyatlarni tergov qilishda tergov organlarining jamoatchilik bilan hamkorlik qilish zarurlari va shartlari to'g'risida fikr yuritilgan. Shuningdek, ishni sudga qadar yuritishda tergov organlari va jamoatchilik hamkorligining xalqaro huquqiy asoslari va ahamiyati tavsiflangan. Mualliflar tomonidan bugungi kunda axborot texnologiyalari sohasida sodir etiladigan jinoyatlarni tergov qilishda tergov amaliyotida yuzaga kelayotgan muammoli vaziyatlarga to'xtalib o'tilgan. Jumladan, axborot texnologiyalaridan foydalanib sodir etilayotgan jinoyatlarni fosh etish, tergov qilish va oldini olish uchun moliyaviy tashkilotlar, banklar, mobil operatorlar, internet provayderlari va to'lov tizimlari bilan o'zaro hamkorlikni yo'lga qo'yishning obyektiv zarurati borasida so'z boradi. Shu bilan bir qatorda, Markaziy bank tomonidan respublikada huquqni muhofaza qiluvchi organlar bilan hamkorlikni amalga oshirish uchun yagona bazani yaratish zarurati asoslantiriladi. Maqolada mualliflar tomonidan mazkur toifadagi ishlarni tergov qilishda mutaxassis ishtiroki bilan bog'liq muammolar borasida so'z yuritilgan hamda ularni bartaraf etishga oid bir qator takliflar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: axborot texnologiyalari, jinoyat-protsessual munosabatlar, jamoatchilik, kiberjinoyat, firibgarlik, hamkorlik.

СОТРУДНИЧЕСТВО С ОБЩЕСТВЕННОСТЬЮ ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ В СФЕРЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Муродов Бахтиёржон Баходирович,

доктор юридических наук, профессор, заведующий кафедрой
«Предварительное следствие и криминалистика»
Академии МВД Республики Узбекистан

Хушвактова Нодира Акрамовна,
докторант факультета послевузовского образования
Академии МВД Республики Узбекистан

Аннотация. *Статья посвящена расследованию преступлений в сфере информационных технологий, которые в нашем обществе становятся все более опасными и являются относительно новыми для практики правоохранительных органов. В данной статье непосредственно анализируются динамика роста и текущая статистика преступлений, совершенных с помощью информационных технологий, и показатели раскрываемости расследуемых преступлений в этой сфере. Также в статье обосновывается необходимость и условия взаимодействия следственных органов с общественностью при расследовании преступлений, совершенных с помощью информационных технологий. В статье авторы описывают международную правовую базу и важность сотрудничества между следственными органами и общественностью в досудебном делопроизводстве. В частности, на сегодняшний день существует объективная необходимость налаживания взаимодействия с финансовыми учреждениями, банками, операторами мобильной связи, интернет-провайдерами и платежными системами для выявления, расследования и предупреждения преступлений, совершенных с использованием информационных технологий. При этом обосновывается необходимость создания Центральным банком единой базы для взаимодействия с правоохранительными органами страны. Авторы статьи анализируют проблемы, связанные с привлечением специалистов к расследованию данной категории дел, и вносят ряд предложений по решению этих вопросов.*

Ключевые слова: *информационные технологии, уголовно-процессуальные отношения, общественность, киберпреступность, мошенничество, сотрудничество.*

COOPERATION WITH THE PUBLIC IN THE INVESTIGATION OF CRIMES IN THE SPHERE OF INFORMATION TECHNOLOGIES

Murodov Bakhtiyorjon Bahodirovich,
Head of the Department of Preliminary Investigation and Criminalistics,
Academy of the Ministry of Internal Affairs
of the Republic of Uzbekistan,
Doctor of Science, Professor

Khushvaktova Nodira Akramovna,
Doctoral student of
Academy of the Ministry of Internal Affairs
of the Republic of Uzbekistan

Abstract. *The article is devoted to the investigation of crimes in the field of information technology, which are becoming more and more dangerous in our society and are relatively new to the practice of law enforcement agencies. This article directly analyzes the dynamics of growth and current statistics of crimes committed with the help of information technology, the indicators of detection of investigated crimes in this area. The article also substantiates the necessity and conditions for the interaction of investigating authorities with the public in the investigation of crimes committed with the help of information technology. In the article, the authors describe the international legal framework and the importance of cooperation between the investigative authorities and the public in pre-trial proceedings. In particular, today there is an objective need to establish cooperation with financial institutions, banks, mobile operators, Internet providers, and payment systems to detect, investigate and prevent crimes committed using information technology. At the same time, the need for*

the Central Bank to create a single base for interaction with law enforcement agencies of the country is substantiated. The authors of the article analyze the problems associated with the involvement of specialists in the investigation of this category of cases and make a number of proposals to address these issues.

Keywords: *information technology, criminal procedure relations, public, cybercrime, fraud, cooperation.*

Kirish

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2022-yil 24-mart kuni birinchi Toshkent xalqaro investitsiya forumining ochilish marosimidagi nutqida: "O'zbekistonni qonun va adolat mustahkam qaror topgan demokratik mamlakatga aylantirish, mustaqil va kuchli sud-huquq tizimini shakllantirish – eng oliy maqsadlarimizdan biri sifatida kun tartibiga qo'yildi... Ma'lumki, hozirgi zamon butun jahon iqtisodiyoti raqamlashtirish jarayoniga o'tayotgan, "yashil" texnologiyalar va innovatsion taraqqiyot har qanday soha va biznes rivoji uchun ustuvor ahamiyat kasb etayotgan bir davrdir" [1], deya ta'kidlab o'tdilar. Darhaqiqat, shiddat bilan rivojlanib borayotgan bugungi kunda mamlakatimiz taraqqiyoti uchun xizmat qilayotgan axborot texnologiyalari ham tobora yangilanib bormoqda.

Haqiqatan ham, so'nggi o'n yilliklarda axborot texnologiyalari davlat va insoniyat hayotining barcha jabhalari, jumladan, aloqa, davlat xizmatlari ko'rsatish, bank va moliya tizimi, sog'likni saqlash, ta'lim kabi muhim yo'nalishlariga kirib keldi. Tabiiyki, bu jinoyatchilarni aynan shu sohaga jalb etdi. Chunki bu turdagi jinoyatlarni uzoq masofadan turib ham sodir etish va shaxsning aniqlanish ehtimoli kamligi ularning dunyo qamrovida yil sayin o'sishiga sabab bo'lmoqda [2, 100-b.].

Bu esa huquq-tartibot idoralari, jumladan, tergov organlari xodimlari nafaqat yurtimiz sarhadlari, balki uning kibermakonida ham jinoyatlarning oldini olish, axborot tarmoqlarida sodir etilgan jinoyatlarni esa tergov qilish vazifasini yuklaydi.

Mazkur sohada bugungi kunda ko'plab protsessualist va kriminalist olimlar tadqiqotlar olib bormoqda. Sababi yangi jinoyat turi yangicha tergov metodikasi va tergov harakatlari o'tkazishning yangi taktikasini ishlab chiqishni taqozo etmoqda.

Jumladan, xorijiy olimlardan K. Braun [3, 65-b.], D. L'yuis [4, 12-b.], F. Vil'yams [5], B. Kolin [6], D. Shinder [7], D. Denninglar [8], MDH davlatlaridan esa Ye.A. Russkevich [9], G.R. Grigoryan [10], Ye.A. Markova [11] va N.V. Letyolkinlar [12] mazkur sohada o'z tadqiqot ishlarini olib borgan.

Yuqorida nomlari keltirilgan olimlar o'z tadqiqot ishlarida, asosan, axborot texnologiyalari sohasida sodir etiladigan jinoyatlar va ularning huquqiy tavsifiga e'tibor qaratgan bo'lsa, bizning tadqiqotimiz doirasida axborot texnologiyalaridan foydalanib sodir etiladigan jinoyatlarni tergov qilishda jamoatchilik bilan hamkorlik masalalari o'rganilgan.

Material va metodlar

Maqolada axborot texnologiyalaridan foydalanib sodir etiladigan jinoyatlarni ishni sudga qadar yuritish bosqichida aniqlash, fosh etish va oldini olishda jamiyatda mavjud kuch va imkoniyatlardan samarali foydalanish uchun tergov organlari hamda jamoatchilik o'rtasida hamkorlik rishtalarini yanada takomillashtirish masalasi tadqiq etilgan.

Tadqiqot davomida analiz, qiyosiy-tahlil, deduksiya, mantiqiy, statistik, tizimli yondashuv metodlaridan foydalanildi.

Tadqiqot natijalari

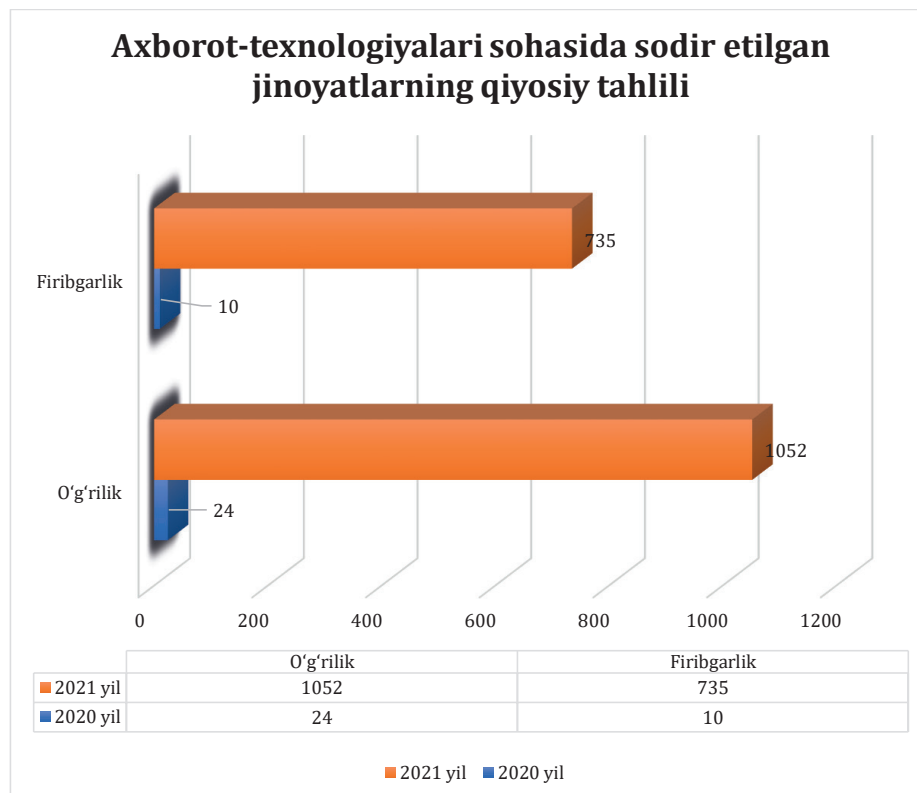
Kiberhujumlar borasida xavfsizlikni ta'minlash bo'yicha xalqaro Symantec

Security tashkilotining ma’lumotlariga ko’ra, hozir har soniyada dunyodagi har 12 nafar insondan biri kiberhujum qurboniga aylanmoqda.

Kiberjinoyatlarning turlari ham kundan-kunga ko’payib bormoqda. Shu turdagi jinoyatlarni tasniflashga oid ko’plab qarashlar mavjud. Biroq ularning eng asosiysi xalqaro huquqiy hujjatlar orqali belgilangan. Jumladan, Yevropa Kengashining “Kiberjinoyatchilik to’g’risida”gi Konvensiyasi (Budapesht shahri, 2001-yil 23-noyabr)da axborot texnologiyalari sohasida sodir etiladigan jinoyatlar 4 guruhga ajratilgan. 2003-yil 28-yanvarda Strasburg shahrida mazkur Konvensiyaga qo’shimcha protokol qabul qilinishi natijasida kiberjinoyatlar tasnifiga yana 1 ta guruh jinoyatlar qo’shildi.

O’zbekistonda ham so’nggi uch yilda kiberjinoyatlar 8,3 baravarga ko’payib, umumiy jinoyatchilikning 5 foizini tashkil etmoqda. Masalan, kibermakonda firibgarlik bilan bog’liq jinoyatlar 13 baravar, o’g’rilik 20, tovlamachilik, tuhmat va haqorat qilish bilan bog’liq jinoyatlar esa 4,9 baravarga ortgan [13].

Birgina Toshkent shahrining o’zida 2021-yil davomida Toshkent shahar IBB huzuridagi Tergov boshqarmasi va uning quyi tizimlari tomonidan 735 ta (2020-yilda 10 ta) holatda kompyuter texnikasi va mobil aloqa vositalaridan foydalanib sodir etilgan firibgarlik, 1052 ta (2020-yilda 24 ta) holatda shaxsiy hisob raqamlarni boshqarish dasturlariga ruxsatsiz kirib sodir etilgan o’g’rilik, jami 1787 ta (2020-yilda 34 ta) jinoyatlar bo’yicha dastlabki tergov harakatlari olib borilgan [14] (1-rasm).

1-rasm. Axborot-texnologiyalari sohasida sodir etilgan jinoyatlarning qiyosiy tahlili

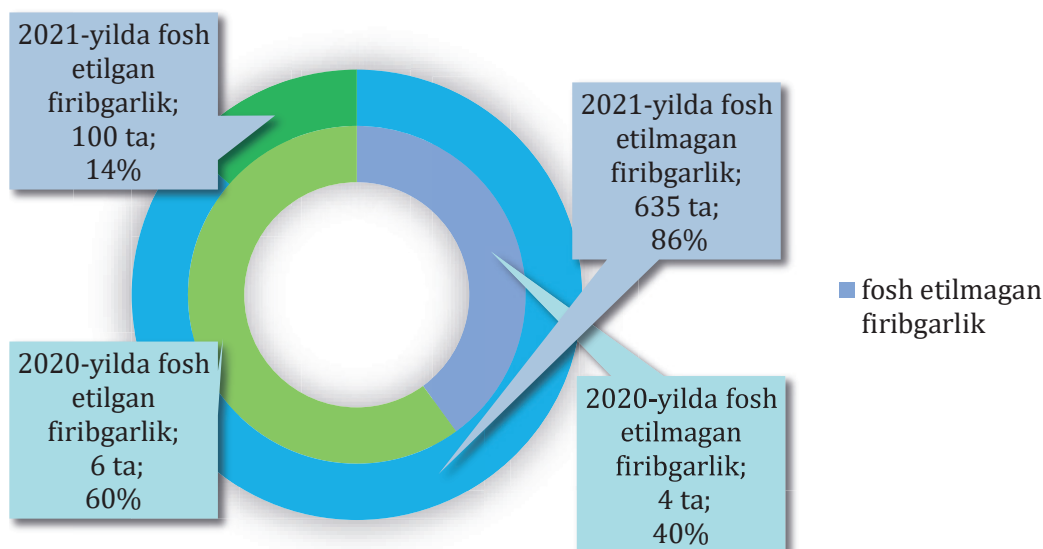
Biroq 2021-yilda Toshkent shahrida axborot texnologiyalari sohasida sodir etilgan jami 635 ta firibgarlik va 930 ta

o’g’rilik (2020-yilda 4 ta firibgarlik va 5 ta o’g’rilik) jinoyatlari fosh etilmagan (2- va 3-rasmlar). Ushbu turdagi jinoyatlarning

fosh etilmasligi natijasida jazo muqarrarligi prinsipi ta'minlanmayotganligi hamda fuqarolarga noma'lum shaxslar tomoni-

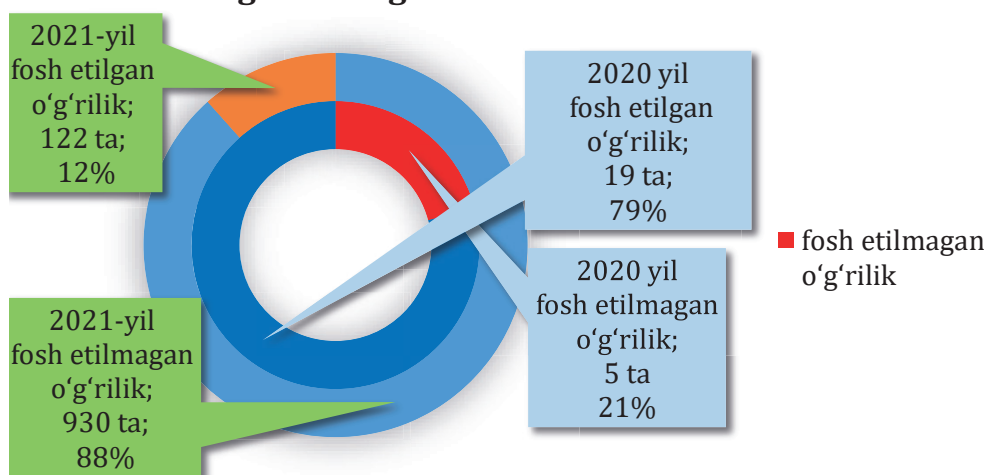
dan yetkazilgan zarar qoplab berilmasdan, ularning haqli e'tirozlariga sabab bo'lmoqda.

Axborot texnologiyalari sohasida sodir etilgan firibgarlikning fosh etilish ko'rsatkichi

2-rasm. Axborot texnologiyalari sohasida sodir etilgan firibgarlikning fosh etilish ko'rsatkichi

Axborot texnologiyalari sohasida sodir etilgan o'g'rilikning fosh etilish ko'rsatkichi

3-rasm. Axborot texnologiyalari sohasida sodir etilgan o'g'rilikning fosh etilish ko'rsatkichi

Mazkur masalada, fikrimizcha, bir qator jihatlariga e'tibor qaratishimiz lozim. Dunyoning eng zamonaviy kibernetika tizimlari bilan himoyalangan mamlakat Amerika Qo'shma Shtatlarining Davlat kotibi Maykl Pompeoning quyidagi so'zlarini eslasak: "Kiberjinoyatchilar davlatlardagi qonun ustuvorligini pisand qilmaydi. Ularning dunyo bo'ylab tahdid uyg'otayotganidan kelib chiqib, barcha hukumatlarni kiberjinoyatchilarga qarshi kurashda hamkorlik qilishga, aybsiz fuqarolarni birgalikda himoya qilishga chaqiraman".

Darhaqiqat, xalqaro hamjamiyat tomonidan jinoyatlarni tergov qilishda jamoatchilik bilan va xalqaro hamkorlik o'rnatish masalasiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Jumladan, 2015-yil 12–19-aprel kunlari Doha shahrida o'tkazilgan Birlashgan Millatlar Tashkilotining o'n uchinchi Kongressida jinoyatchilikning oldini olish va odil sudlovni yuritish borasida jamoatchilik ishtirokining ta'minlashiga oid Doha deklaratsiyasi qabul qilingan.

Har qanday mamlakatda huquq-tartibot organlarining aholi bilan muloqoti, fuqarolik jamiyatining ijtimoiy, o'zini o'zi boshqarish organlari bilan hamkorligi, bir tomondan, huquqni muhofaza qiluvchi organlarning o'z faoliyat (xizmat) vazifalarini samarali bajarish, huquqiy tartibotni ta'minlash, jinoyatlarni muvaffaqiyatli fosh etish va boshqa funksional burchlarni bajarishga ko'maklashsa, ikkinchi tomondan, fuqarolarning huquqlarini himoyalash jamiyat tuzilmalarining manfaatlarini ta'minlashga xizmat qiladi [15, 134-135-b.].

Kiberjinoyatlarni tergov qilishda hamkorlikni o'rnatish zaruratini keltirib chiqaruvchi o'ziga xos jihati shundaki, kiberjinoyatlar virtual makonda sodir etiladi, ya'ni kompyuter, mobil qurilmalar yordamida, Internet va boshqa aloqa, telekommunikatsiya tarmoqlarida amalga oshiriladi. Bu esa mazkur turdagi jinoyatlarning davlat hududi chegaralaridan chetga chiqishi va xalqaro tur-

dagi jinoyatga aylanishiga olib keldi hamda, o'z navbatida, huquqni muhofaza qiluvchi organlarning munosib javob berishi va o'zaro hamkorlik o'rnatishga undadi [16, 883-b.]. Shu sababli tergov idoralari axborot xavfsizligini ta'minlash, kiberjinoyatlarga qarshi kurashish, axborot texnologiyalari sohasidagi jinoyatlar va ularni sodir etgan shaxslarni aniqlash borasida banklar, mobil operatorlar, internet provayderlari va boshqa tashkilotlar bilan huquqiy, tashkiliy-boshqaruv, texnik choralar va xalqaro hamkorlik samaradorligini oshirishni davrning o'zi taqozo etmoqda.

Yuqoridagi tahlillardan ko'rinib turibdiki, O'zbekistonda internet tarmog'i orqali, asosan, "firibgarlik", "tuhmat", "haqorat", "o'g'rilik" kabi jinoyatlarning sodir etilishi kuzatilmoqda. Ushbu jinoyatlar orasida butun dunyodagi kabi mamlakatimizda ham firibgarlik jinoyati eng ko'p sodir etiladi. Firibgarlik holatlarining aksariyati quyidagi jinoiy natijalarga erishishga qaratilgan:

a) firibgarlik yoki ishonchni suiiste'mol qilish ta'siri ostida bank plastik kartalariga xizmat ko'rsatuvchi mobil ilovalar orqali jabrlangan shaxslar tomonidan pul mablag'larini ularning hisoblariga o'tkazib olish;

b) bank plastik kartochkalarining shaxsiy ma'lumotlari va to'lov rekvizitlarini ulardan naqd pul olish, uni boshqa kartochka hisobvaraqlari, bank hisobvaraqlari, elektron hamyonga o'tkazish yoki kartochka egasining roziligisiz virtual xaridlar amalga oshirish maqsadida qo'lga kiritish.

Xorijiy davlatlar tajribasi o'rganilganda esa bankomatlar, to'lov terminallariga o'rnatilgan "skimmer" qurilmalari, soxta bankomatlar (Germaniya, Hindiston) va plastik kartani "klon qiluvchi" qurilma (Fransiya, Rossiya, Ukraina) yordamida kartaning identifikatsion ma'lumotlarini o'g'irlash, mablag'larni o'zlashtirish va jinoiy uyushmalarni moliyalashtirish uchun mablag' yuborish kabi jinoyatlar mavjudligi

va ular ham mamlakatimizda sodir etilishi mumkinligini prognozlash qiyin emas.

Tadqiqot natijalari tahlili

Yuqoridagi tahlillar va xorijiy davlatlarning ilg'or tajribalarini o'rganish natijalari mamlakatimizda ham kiberjinoatchilikka qarshi kurashishning samarali mexanizmlarini shakllantirish zarurati yuzaga kelganligidan dalolat bermoqda. Buning uchun tergov idoralari O'zbekiston Respublikasi tijorat banklari, shuningdek, pul o'tkazmalarini amalga oshiruvchi tashkilotlar bilan axborot texnologiyalari sohasidagi jinoyatlarga qarshi kurashish, sodir etilgan jinoyatlarni fosh etish va tergov qilishda hamkorlikni kuchaytirish va amaliyotga tadbiiq etish lozim.

Albatta, mavjud kasallikni davolashdan ko'ra, uning oldini olish, ya'ni profilaktika qilish muhimdir. Shunday ekan, jinoyatni tergov qilish jarayonida virtual makonda firibgarlikning sodir etilishiga olib kelgan barcha sabab va shart-sharoitlar aniqlangandan keyin jinoyat sabablari va uning sodir etilishiga imkon bergan shart-sharoitlarni bartaraf etish yuzasidan taqdimnoma kiritilishi muhim. Chunki bu kelgusida sodir etilishi mumkin bo'lgan jinoyatlarning oldini olishga xizmat qiladi.

Tahlillar asosida o'zgaralar mulkini kompyuter vositasidan foydalanib talon-toroj qilishning asosiy sabablari va ularga imkon bergan shart-sharoitlar o'rganilganda, ushbu turdagi jinoyatlarni sodir etuvchi shaxslar tomonidan ko'pgina hollarda jinoyatlarni sodir etish uchun qurol sifatida O'zbekiston Respublikasi hududida faoliyat ko'rsatayotgan banklar, to'lov operatorlari va tashkilotlarining mobil ilovalar hamda dasturiy ta'minotlaridan foydalangan holda amalga oshirib kelayotganliklari aniqlangan.

Bu borada O'zbekiston Respublikasi hududida faoliyat ko'rsatayotgan banklar, to'lov operatorlari va tashkilotlarda mavjud mobil ilovalar hamda dasturiy ta'minotni himoya qilish darajasini kuchaytirishga qaratilgan zaruriy choralar to'liq ko'rilishi

yuzasidan JPKning 297-moddasi tartibida taqdimnoma kiritish zarur deb hisoblaymiz.

Shuningdek, kiritilgan taqdimnomaning muhokamasi davomida ishtirok etayotgan fuqarolarga bank plastik kartadan noma'lum tarzda pul yechib olingan zahoti uni bloklash chorasini ko'rish va xizmat ko'rsatadigan bankiga murojaat qilish, ayrim turdagi viruslar hisobidan pul ko'chirilishi chog'ida ma'lumotlarni o'g'irlab, kartadagi mablag'ni o'z egasi (xaker)ga o'tkazib yuborishi mumkinligi, kompyuter yoki telefon qurilmasiga antivirus dasturlari o'rnatib, ularning doimo yangilab turilishi, bank plastik kartalarni birovlarga bermaslik, hech qachon kartaning yuziga PIN-kodni yozib qo'ymaslik, PIN-kodni hech kimga ma'lum qilmaslik, SMS-xabarnomani yoqtirish orqali har bir to'lov amaliyoti to'g'risida kelgan SMS bilan nazorat qilib borish lozimligi ham tushuntirilishi zarur.

Kiberjinoatlarni tergov qilish jarayonida jamoatchilik ishtirokining yana bir shakli – mutaxassis ishtiroki hisoblanib, JPKning 69-moddasi talablaridan kelib chiqadigan bo'lsak, quyidagi maqsadlarda mutaxassislar chaqiriladi:

- 1) tergov va sud muhokamasini o'tkazishda dalillar topish;
- 2) dalillarni mustahkamlashda yordam berish;
- 3) himoyachining iltimosnomasiga ko'ra tushuntirish berish;
- 4) ilmiy-texnika vositalarini qo'llash.

Aynan axborot texnologiyasi sohasida sodir etilgan jinoyatlar yuzasidan tergov harakatlari o'tkazishda mutaxassis ishtiroki zarur hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2018-yil 24-avgustdagi "Dalillar maqbulligiga oid jinoyat-protsessual qonuni normalarini qo'llashning ayrim masalalari to'g'risida"gi 24-son qarorining 9-bandi "k" kichik bandiga ko'ra, raqamli (elektron) tashuvchi jismlardagi ma'lumotlar mutaxassis ishtirokisiz olib qo'yilganligi yoki ko'zdan

kechirilganligi dalillarning nomaqbul deb topilishiga asos bo'ladi.

Demak, tergov idoralari axborot texnologiyalari sohasidagi jinoyatlarni tergov qilishda bevosita mutaxassis yordamidan foydalanishiga zarurat mavjud.

Mutaxassislarning tergov harakatlari o'tkazishda ishtirok etishi haqli ravishda tergov samaradorligining ajralmas shartidir. U nafaqat ishtirok etishi shart bo'lgan, balki ishtirok etish imkoni bo'lgan barcha hollarda tergov harakatlariga jalb etilishi lozim [17, 89-b.].

Bugungi kunda amaliyotimizda axborot texnologiyalari sohasida sodir etilgan jinoyatlar bo'yicha o'tkazilayotgan tergov harakatlari mutaxassis ishtirokini ta'minlash borasida ham bir qator muammolar mavjud. Sababi mutaxassis kimligi, unga qo'yiladigan talablar va uni ishda ishtirok etishga jalb qilish tartibi yetarli tarzda jinoyat-protsessual qonunchilikda yoritilmagan. Bu esa olimlar va amaliyotchilar o'rtasida turli bahs-munozaralarga sabab bo'lmoqda [18, 60-61-b.].

Jinoyat protsessiga jalb qilingan mutaxassislar kompetensiyasini aniqlash borasida alohida to'xtalib o'tishni lozim deb topdik. Qiyos qilish mumkin bo'lsa, shaxmat piyodasi muayyan bosqichga yetganda, farzin bo'lib, o'z qirolini himoya qilgandek, jinoyat protsessi taxtasida qadamma-qadam odimlayotgan mutaxassisning yuqori darajaga erishganligi jinoyat protsessida haqiqatni himoya qilishga, odillikni ta'minlashga xizmat qiladi. Chunki birgina so'z, birgina dalil jinoyat ishining yakuniy qaroriga ta'sir etishi mumkin.

Kasbiy kompetentlik esa mutaxassis tomonidan kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarning egallanishi hamda ularning amalda yuqori darajada qo'llay olinishi hisoblanadi [19, 4-b.].

Shu bilan birgalikda, mazkur toifadagi jinoyat ishlari yuzasidan mutaxassislarning bilimlaridan yetarli darajada foydalanmaslik-

ning asosiy sabablaridan biri – bu mutaxassislarning ixtisosligi, ularning faoliyati, qayerda xizmat olib borishi haqidagi ma'lumotlarning yetishmasligi deb hisoblash mumkin. Uning yechimi sifatida bir guruh olimlar tergovchilarga xizmatda foydalanish grifi orqali ilmiy-tadqiqot muassasalari, oliy o'quv yurtlari, ixtisoslashtirilgan muassasalar, jamoat birlashmalari (madaniy, tarixiy, numizmatik va boshqa) manzili va telefon raqamlari aks etgan ma'lumotnomalar [20, 138-b.] yoki reestrilar [21, 126-b.] yaratishni taklif etgan. Boshqa mualliflar esa qachon qaysi mutaxassisni chaqirishni aniqlab beruvchi dastur yaratish g'oyasini ilgari surgan [17, 129-b.].

Fikrimizcha, jamoatchilikni tergovga qadar tekshiruv va tergov organlari bilan bog'laydigan eng yaxshi yo'l – bu bizga zarur bo'lgan mutaxassislar faoliyat olib boradigan mutasaddi tashkilotlar va IIV o'rtasida o'zaro hamkorlikka oid memorandumlar tuzishdir. Mazkur memorandum asosida axborot texnologiyalari yo'nalishidagi korxonalar, tashkilot va muassasalar tavsiyanomasi hamda shaxsning yozma roziligi orqali tergov harakatlari ishtirok etishi mumkin bo'lgan mutaxassislar, ularning shaxsi hamda kompetensiyasini tasdiqlovchi hujjatlar, ish staji va faoliyati, yashash va ishlash manzili, telefon raqamlari, elektron manziliga oid ma'lumotlar jamlangan yagona elektron baza yaratilishi zarur. Mutaxassis jinoyat ishida ishtirok etishga jalb etilganda, bevosita mazkur baza orqali qayd etilishi, uning rahbari xodimi haqiqatda tergovda ishtirok etayotganligini bilish, mutaxassisning ish vaqti uchun to'lovi saqlanib qolinishi hamda IIO tomonidan tergovdagi ishtiroki uchun pul to'lanishiga asos bo'lib xizmat qiladi.

Bunday bazaning yaratilishi bizga bir qator afzalliklar beradi:

Birinchi, avvalo, tergovga qadar tekshiruv va tergov organlari xodimlarining vaqti tejaladi.

Ikkinchi, jinoyat ishlarini yuritish sifati va samaradorligi oshadi, chunki aynan

ishtiroki talab etilayotgan mutaxassisni qayerdan qidirish va kimni qidirish lozimligi aniqlanadi.

Uchinchi dan, protsessual chiqimlar kamayadi, chunki mutaxassisni tergov yuritilayotgan bo'limga eng yaqin hududdan qidirish boshlanadi.

To'rtinchi dan, mazkur hamkorlik mu'tasaddi tashkilotlar o'rtasidagi memorandum asosida tuzilgach, sansalorlikka yo'l qo'yilishining oldini oladi.

Axborot texnologiyalari sohasida jinoyatlarni tergov qilishda amaliyotda uchrayotgan, bevosita bank va to'lov tizimlari bilan bog'liq bo'lgan bir nechta muammolarni ham ko'rib chiqsak.

Birinchi dan, bank, to'lov tashkilotlari va to'lov operatorlariga qo'zg'atilgan jinoyat ishi yuzasidan asoslantirilgan so'rov xatlari taqdim etilganda (prokuror sanksiyasi bilan), bank va to'lov tizim operatorlari tomonidan so'rov xatlariga to'liq javob bermasdan, so'rov xatlarining ijrosi 10 kundan 15 kungacha ta'minlanayotganligi, bu esa, o'z navbatida, bitta jinoyat ishi bo'yicha noqonuniy topilgan mablag'lar yo'naltirilgan manzillarini aniqlash uchun 2 oydan 3 oygacha vaqt talab etayotganligi sababli ushbu turdagi jinoyatlarni issiq izidan fosh etishda jiddiy qiyinchiliklar keltirib chiqarmoqda.

Ikkinchi dan, bank plastik kartasi yoki elektron pullar o'tkazmasi to'g'risidagi ma'lumotlarni taqdim etishning markazlashgan tizimi mavjud emasligi natijasida bitta jinoyat ishi bo'yicha plastik kartalarning tranzaksiyalariga oid ma'lumotlarni prokuror sanksiyasi asosida olish uchun turli banklar (Xalq banki, Agrobank, Infinbank, Ipak yo'li bank), to'lov tizimi operatorlari (Uzcard, HUMO), to'lov tashkilotlari (Click, PayMe, Apelsin) kabi 8-10 ta idoralarga so'rov xati yetkazib berish va ularning javoblarini kutish zarurati tug'ilmoqda.

Mazkur muammolarni bartaraf etish, shuningdek, tergov idoralari jamoatchilik bilan hamkorligini yanada takomil-

lashtirish maqsadida quyidagilarni taklif etamiz:

Birinchi dan, to'lov tizimi operatorlari, to'lov tashkilotlari, to'lov agentlari va sub-agentlari bilan Ichki ishlar vazirligi o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri axborot almashinuvi yo'lga qo'yilishi lozim.

Ikkinchi dan, Markaziy bank tomonidan bank plastik kartasiga oid ma'lumotlarni huquq-tartibot idoralari so'roviga asosan taqdim etishning yagona avtomatlashtirilgan tizimi shakllantirilishi maqsadga muvofiq.

Uchinchi dan, yo'qolgan va o'g'irlangan bank plastik kartalari to'g'risida "SOS" xabar beruvchi mobil ilova ishlab chiqish va ular to'g'risidagi yagona ma'lumotlar bazasini shakllantirish jinoyatlarni fosh etish uchun bir qator qulayliklar keltirib chiqaradi.

To'rtinchi dan, fosh etilmagan jinoyat ishlari yuzasidan tergov davomida jinoyatni sodir etgan noma'lum shaxsni aniqlashda jamoatchilik vakillari, masalan, elektron valyuta ayriboshlash bilan shug'ullanuvchi fuqarolarni jalb etish.

Xulosalar

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoniga ko'ra tasdiqlangan "2022-2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi"da mamlakatimizda adolat va qonun ustuvorligi tamoyillarini taraqqiyotning eng asosiy va zarur shartiga aylantirishga bag'ishlangan 2-ustuvor yo'nalishining birinchi maqsadi ham huquqni muhofaza qilish organlariga mulkiy huquqlarni muhofaza qilish majburiyatini yuklaydi.

Xulosa o'rnida ta'kidlashimiz lozimki, mavjud tahdidlarni yengish uchun hamma-miz – ham huquqni muhofaza qiluvchi organlar, ham fuqarolarimiz bir yoqadan bosh chiqarib, ogoh bo'lsak, o'z taqdirimizni Vatan taqdiri bilan bog'lab, befarqlikdan qochsak, Prezidentimiz belgilagan strategiya va islohotlarni amalga oshirishda jipslashib, bir tan-u bir jon bo'lsak, tinch va osuda yurtimiz ravnaq topaveradi.

Fikrimizcha, yuqorida ko'rsatilgan takliflar amaliyotga to'liq tatbiq etilgan taqdirda, ushbu turdagi jinoyatlarni issiq izidan fosh etish va oldini olishda o'z samarasini beradi.

REFERENCES

1. Mirziyoyev Sh. Investorlar uchun qulay va jozibador sharoit yaratishga qaratilgan amaliy ishlarimizni yanada jadallashtiramiz [We will intensify our practical work aimed at creating favorable conditions for investors]. Available at: [https://uza.uz/uz/posts/investorlar-uchun-qulay-va-zhozibador-sharoit-yaratishga-qaratilgan-amaliy-ishlarimizni-yanada-zhadallashtiramiz_357901/](https://uza.uz/uz/posts/investorlar-uchun-qulay-va-zhozibador-sharoit-yaratishga-qaratilgan-amaliy-ishlarimizni-yanada-zhadallashtiramiz_357901?q=%2Fposts%2Finvestorlar-uchun-qulay-va-zhozibador-sharoit-yaratishga-qaratilgan-amaliy-ishlarimizni-yanada-zhadallashtiramiz_357901/) (accessed 26.03.2022).
2. Zelenkina O.Yu. Osobennosti rassledovaniya prestupleniy v sfere komp'yuternoy informatsii [Features of the investigation of crimes in the field of computer information]. *Sibirskiye ugovno-protsessual'nyye i kriminalisticheskiye chteniya – Siberian Criminal Procedure and Forensic Readings*, 2019, no. 1, pp. 92–100.
3. Brown C. Investigating and Prosecuting Cyber Crime: Forensic Dependencies and Barriers to Justice. *International Journal of Cyber Criminology*, 2015, no. 9, pp. 64–75.
4. Lewis J.A. Assessing the Risks of Cyber Terrorism, Cyber War and Other Cyber Threats. *Center for Strategic and International Studies*, 2012, no. 1, pp. 10–18.
5. Williams P. Organized crime and cybercrime: synergies, trends, and responses crime research. Available at: <http://www.crime-research.org/library/Cybercrime.htm/> (accessed 23.03.2022).
6. Collin B. The future of cyberterrorism: where the physical and virtual worlds converge crime research. Available at: <http://www.crime-research.org/library/Cyberter.htm/> (accessed 23.03.2022).
7. Shinder D.L., Tittel E. Scene of the Cybercrime: Computer Forensics Handbook BookReader. Available at: <http://bookre.org/reader?file=495251/> (accessed 23.03.2022)
8. Denning D.E. Activism, hacktivism, and cyberterrorism: the internet as a tool for influencing foreign policy information warfare site. Available at: <http://www.iwar.org.uk/cyberterror/resources/denning.htm/> (accessed 23.03.2022).
9. Russkevich E.A. Differentsiatsiya otvetstvennosti za prestupleniya, sovershaemye s ispol'zovaniem informatsionno-kommunikatsionnykh tekhnologiy, i problemy ikh kvalifikatsii [Differentiation of responsibility for crimes committed with the use of information and communication technologies and problems of their qualification]. Doctor's degree dissertation. Moscow, 2020, 162 p.
10. Grigoryan G.R. Moshennichestvo v sfere komp'yuternoy informatsii: problemy kriminalizatsii, zakonodatel'noy reglamentatsii i kvalifikatsii [Fraud in the field of computer information: problems of criminalization, legislative regulation and qualification]. Doctor's degree dissertation. Samara, 2021, 243 p.
11. Markova E.A. Ugolovno-pravovaya kharakteristika hishheniya, sovershaemogo s ispol'zovaniem elektronnykh sredstv platezha [Criminal-legal characteristics of theft committed using electronic means of payment]. Doctor's degree dissertation. St. Petersburg, 2022, 251 p.
12. Letyolkin N.V. Ugolovno-pravovoye protivodeystviye prestupleniyam, sovershaemym s ispol'zovaniem informatsionno-telekommunikatsionnykh setey, vklyuchaya set' Internet [Criminal legal counteraction to crimes committed using information and telecommunication networks: including the Internet]. Doctor's degree dissertation. Nizhny Novgorod, 2018, 218 p.
13. Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan. Open datas. Available at: <https://iiv.uz/en/opendata/> (accessed 23.03.2022).
14. Reference of the Ministry of Internal Affairs of the Investigative Department under the Tashkent city IIBB.

15. Latipov B.I. Huquqni muhofaza qiluvchi organlar va fuqarolik jamiyati institutlarining uzaro hamkorligini takomillashtirish [Improving the interaction between law enforcement agencies and civil society institutions]. Doctor's degree dissertation. Tashkent, 2019, 141 p.

16. Lantukh E.V., Ishigeev V.S., Gribunov O.P. Ispol'zovaniye spetsial'nykh znaniy pri rassledovanii komp'yuternykh prestupleniy [The use of special knowledge in the investigation of computer crimes]. *Vserossiiskiy kriminologicheskiy zhurnal – Russian Journal of Criminology*, 2020, vol. 14, no. 6, pp. 882–890. DOI: 10.17150/2500-4255.2020.14(6).882-890/.

17. Konstantinov A.V. Protsessual'nyye i organizatsionnyye problemy uchastiya spetsialista v ugolovnom sudoproizvodstve na stadii predvaritel'nogo rassledovaniya [Procedural and organizational problems of participation of a specialist in criminal proceedings at the stage of preliminary investigation]. Doctor's degree dissertation. Moscow, 2006, 156 p.

18. Drozdenko A.O., Yanin M.G. Problema roli zaklyucheniya spetsialista v ugolovnom protsesse [The problem of the role of the conclusion of a specialist in criminal proceedings]. *Vestnik Cheljabinskogo gosudarstvennogo universiteta – Bulletin of Chelyabinsk State University*, 2021, no. 6, pp. 58–67.

19. Rahimov Z.T. Pedagogik kompetentlik ta'lim jarayoni rivojlanishining muhim omili sifatida [Pedagogical competence as an important factor in the development of the educational process]. *Zamonaviy ta'lim – Modern education*, 2019, no. 7 (80), pp. 4–10.

20. Gus'kova A.V. Funktsiya peregovodchika v ugolovnom protsesse [Function of an interpreter in criminal proceedings]. Doctor's degree dissertation. Nizhny Novgorod, 2018, 152 p.

21. Shuvalova M.A. Uchastiye psikhologa i pedagoga v ugolovnom sudoproizvodstve [Participation of a psychologist and teacher in criminal proceedings]. Doctor's degree dissertation. St. Petersburg, 2019, 156 p.

YURIDIK FANLAR AXBOROTNOMASI
ВЕСТНИК ЮРИДИЧЕСКИХ НАУК
REVIEW OF LAW SCIENCES

Huquqiy ilmiy-amaliy jurnal

Правовой научно-практический журнал

Legal scientific-practical journal

3 / 2022

BOSH MUHARRIR:

Tashkulov Akbar Djurabayevich

Toshkent davlat yuridik universiteti rektori

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI:

Xodjayev Baxshillo Kamolovich

Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor, y.f.d., dotsent

Mas'ul muharrir: O. Choriyev

Muharrirlar: Y. Yarmolik, F. Muhammadiyeva,
Sh. Yusupova

Musahhih: M. Patillayeva

Texnik muharrirlar: U. Sapayev, D. Rajapov

Tahririyat manzili:

100047. Toshkent shahar, Sayilgoh ko'chasi, 35.
Tel.: (0371) 233-66-36 (1169)

Web-sayt: www.tsul.uz

E-mail: lawjournal@tsul.uz

Obuna indeksi: 1387.

Jurnal 10.10.2022-yilda tipografiyaga topshirildi. Qog'oz bichimi: A4. Shartli 16,50 b.t. Adadi: 100. Buyurtma raqami: 163. TDYU tipografiyasida chop etildi.